

O problemă de fonetică.

— Soartea lui *ř* deschis accentuat după *r*. —

Adeseori, în tratarea dezvoltării unor sunete, sântem siliți să ne oprim la constatarea că pentru un caz ori altul nu avem exemple și deci nu putem spune ce s'ar fi petrecut atunci cu sunetul de care ne ocupăm. Metodic vorbind, trebuie să ne întrebăm asupra tuturor situațiilor pe care le poate avea un sunet, după sau înaintea tuturor celorlalte sunete ale unei limbi, înăuntrul unui cuvânt, sau — din punct de vedere sintactic — în frază.

Se mai întâmplă însă uneori ca o lipsă aparentă de exemple să ne facă să uităm grija metodică de a ne întreba pe rând, cum am spus mai sus, de toate schimbările ce le-a putut suferi un sunet într'o limbă.

Uitarea aceasta, în tratările ce le cunoaștem asupra fonetismului limbei române, există cu privire la *ę* (*e* deschis).

În adevăr, toți cei care sântem familiarizați cu această chestiune, cunoaștem ce se petrece cu *e* deschis accentuat, în diversele lui poziții, înainte și după labiale, dentale etc., dar despre soartea lui când urmează după *r*, înăuntrul unui cuvânt, nu găesc nicăieri nici o lămurire. Desigur, cauza este un lapsus de metodă, este scăparea din vedere de a se fi pus întrebarea și pentru această situație, indiferent dacă se puteau întrezări ori nu exemplele necesare.

O cercetare amănunțită și metodică a elementelor latine din limba noastră ne scoate la iveală două exemple, a căror origine e bine determinată, în legătură cu problema ce vrem să rezolvăm aici. Acestea sânt *cireașe* < lat. *cerēsia* (cu numele de pom *cireș* < *cerēsius*) și *îndărăt* < lat. *in-deretro*.

Oprindu-ne deocamdată la aceste forme, consacrate în limba literară, observăm îndată că este o deosebire de dezvoltare între *r + ę* din *cireașe-cireș* și între *r + ę* din *îndărăt*.

De ce în primul cuvânt avem *-ră-*, pe când în „cireș“ (forma literară) avem *-re-*? Explicațiunile date în legătură cu „cireașe -ciréș“ lasă a se înțelege că aceasta ar fi dezvoltarea normală a lui *-r + ȅ-*, înăuntrul cuvântului¹, precum este de ex. în *d(i)rept — d(i)reaptă* < lat. *dirēctus*, *-a*, în care avem un $\bar{e}$ închis, ca și în *arête*, *pârête* etc., care toate dovedesc trecerea lui *-rē-* la *-re-* sau *-rea-*, ceea ce este bine stabilit și se constată la toate exemplele cunoscute în limba română.

Cercetând însă formele v.-rom. și dialectale ale celor două cuvinte (îndărăt și cireașe) observăm că există variantele *înderretu*², în textele din sec. XVI, și *cerășe*, *-ă*, *cerăș*, *cirăș*, astăzi în Transilvania³.

Ca în multe alte cazuri, și aici dezvoltarea normală este cea din formele v.-rom. și dialectale, din care rezultă că ϵ accentuat, după *r*, înăuntrul cuvântului a devenit $\check{a}$ sau $\acute{a}$ (urmat în silaba următoare de *e*, $\check{a}$).

Diftongarea lui ϵ (deschis) a făcut să se pronunțe ca $\bar{r}$ și *-r-* medial, precum s'a pronunțat odinioară *r-* inițial, la toate cuvintele noastre de origine latină. Textele vechi rom. cu rotacism ne dau indicațiuni concludente în această privință. În aceștea *r-* inițial este scris în majoritatea cazurilor cu doi *r* (*rr-*). Același lucru se vede și la *înderretu*, în care *-re-* > *-rĕ-* a ajuns să se pronunțe și să se dezvolte cu vremea ca și în cazurile unde era *-rr-* în latină, precum arată *urâsc*, *urâscă* etc. < lat. *horresco*, *horrescat* etc., care în textele amintite este scris *urrescu*, *urrescă*, *urrască*⁴ etc.

Pronunțarea ca $\bar{r}$ - a lui *r* inițial în o epocă străveche a limbei rom. a avut o influență particulară asupra vocalelor ϵ , $\bar{e}$, $\bar{i}$, cum dovedește trecerea lui *r + \bar{i}* > *rî-* (*rîmă* < lat. *rĭma*, *rĭu* < lat. *rĭvus* etc.).

Exemple sigure de *r + \bar{e}* (închis) inițial nu avem, încât nu putem decât conchide că precum asupra lui $\bar{i}$, tot așa și asupra lui $\bar{e}$, *r-* inițial a putut avea aceeași influență. Paralelismul între $\bar{i}$ și $\bar{e}$ urmând lui *r*, se vede clar înăuntrul cuvântului, când se

¹ Cf. dicționarele etimologice cunoscute.

² O. Densusianu, *H. d. l. l. roum*, pp. 173, I. A. Candrea, *Ps. Sch.*, glosar, etc.

³ V. S. Pușcariu, *Et. Wb. rum. Spr.*, No. 338, *CDDE* ad. v.

⁴ Vezi înșirarea exemplilor cu *rr-*, *-rr-*, în O. Densusianu, *H. d. l. l. r.*, II (s. XVI), pp. 20, 23, 121.

păstrează nealterate : *arête* < *arēte* (arietem), *părēte*; *pierit* < part. lui *pieri* (lat. *pereo*), *mărit* < *marito* etc.

Nu tot același lucru îl putem spune despre *r + ɛ* (deschis). Aici nu mai avem două situațiuni deosebite, una înăuntrul cuvântului, ca la $\bar{r}$ (și probabil și la *ɛ* închis), și alta în silabă inițială ci dezvoltarea a fost identică în ambele cazuri. Adecă, diftongându-se *ɛ* în *-ie-*, a dat o nouă nuanță de pronunțare lui *r*, l-a alterat în *r'*, așa precum *-ie* a alterat de ex. dentalele (comp. *dēus* > **dīeu* > **dzeu* > *zău*; *tērra* > **tīera* > *țeară* > *țară* etc.).

Dentalele alterate, ca să nu vorbim decât de acestea, la rândul lor au influențat pe (*īje*, (*ī*)*ea*, dezvoltându-l spre *ă*, *á*.

Același proces apare și logic și de fapt în cazurile în care avem un *r + ɛ*, fie medial, fie în silabă inițială. Am avut deci **inderīetu* > **īnderētu* > *īnderrētu* > *īndărăt*; *cerēsia* > **cirīeșă* > *ceřașă* etc. (cf. diftongarea și în formele romanice: it. *dietro*, fr. *derrière* etc.; it. *ciliegia* etc.). Pe lângă *īndărăt* există și expresiunea *de-a'ndărâtele* care derivă din o formă mai veche **īnderīeatele* (cf. *de-a'ndoasele* etc.), dezvoltată apoi ca și *ceřașă* (< **ceřeașă*).

De aci rezultă că în formele literare *cireașe*, *-ă*, *cireș*, *-(r)ea-* a devenit *-rea-*, *-re-* supt influența vocalei din silaba următoare, în special la plural (*cirēșe*, *cirēși*), înainte ca acesta să fi devenit *-(r)ă-*, *-(r)á-*.

Ne rămâne să examinăm un exemplu cu *rě-* (silabă inițială). Este cunoscută în această privință forma rom. *rău* < lat. *rēus* care nu se putea dezvoltă decât tot prin fazele **rieu* > *řeu* > *rău* (în textele cu rotacism din s. XVI, scris *rreu*). Forma dacorom. normală a fem. *rea* este cea păstrată în dial. mold. *ra*. Cea literară *rea* este refăcută după plur. *rele*¹, fenomen care s'a petrecut, cum am spus, și la *cireașă*, *-e*, *cireș*.

Vom vedea mai la vale dacă și alte cuvinte din limba română prezintă acest fenomen.

Înainte de aceasta trebuie să amintim că și în aromână și istrorom. s'au petrecut lucrurile în același chip. Formele arom. cunoscute că au această dezvoltare, sânt: *arău*, *arăuă* > *rěus*, *rěa*; *arățe*, *-i* < *rěce(n)s*².

¹ O. Denșusianu H. d. I. I. r., II. cit., p. 20—21.

² Dacorom. *rece* prezintă asimilarea lui **(r)ea-* de cătră *e* din silaba următoare. Se vede însă, în forma dial. mold. *răce*, aceeași dezvoltare a lui *ɛ*.

În istrorom. *rew* presupunem o refacere dintr'un mai vechiu *rău, prin analogie cu *grew*, după plural, ca și în dacorom. Dezvoltarea normală se vede însă în istrorom. *rptše* < *rēce(n)s*.

Am spus că n'avem exemple, cu origine cunoscută până acum, care să prezinte silaba inițială *rē-* cu *e* închis, pentru ca să putem spune că ar fi devenit *rá-*, prin simpla legătură a lui *r*, cu *e* închis accentuat. Cel mult, am putea spune că pronunțarea veche specială a lui *r* inițial ca $\bar{r}$, ar fi putut avea o atare influență.

Dacă avem totuși unele cazuri cunoscute cu acest fenomen, precum *rășchiu*, *răzim*¹, acestea datoresc pe (*r*)*a-*, unei influențe a inf. *rășchiă*, *răzimă*, unde prefixul *re-*, în poziție atonă, a devenit *ră-* (cf. *răposă*, *răspunde* etc.).

Despre *r + ē* medial am spus că păstrează pe *e* închis (*părete*, *păreche*, *păresimi*, etc.), iar când urmează un *-ă* în silaba următoare, se oprește la faza *ea* (*căprăreață* < *capraricia, *purcăreață*² etc.), fiindcă în aceste cazuri n'avem de a face cu diftongul *-ie-*, care să fi putut influența pe *r*, prin primul său element *ī*, prin a cărui absorbire, acela a devenit cu vremea *ī(̄)*. Urma acestei faze am văzut-o, în felul de transcriere a acestui $\bar{r}$, în textele cu rotacism din s. XVI (*inderretu*).

Există însă, în seria aceasta de fapte, un caz nelămurit încă, socotit a fi identic ca origine cu *îndărăt*, anume *îndărăpt* (adverb) și *îndărăptă* (verb.)³. O contaminare cu *îndărăt* a putut suferi acest cuvânt, fiindcă are un sens apropiat, dar prezența lui *p(t)* nu poate fi trecută cu vederea, iar lat. *indirēctus*, propus de unii ca etimologie, nu explică sensul românesc⁴, apoi ca fonetică ne împiedică s'o susținem forma *drept-dirept*. Înțelesurile v.-rom. duc la altă origine. În adevăr, în limba veche, verbul *îndărăptă* însemnă „repousser, refouler, reculer“; *a se îndărăptă* (în Marian. Vraji, 163) „retourner“, „reculer, se retirer“ (Tiktin)⁵.

Cred că acest verb este altceva decât un derivat din *îndărăt*, nu numai pentru prezența grupului *-pt-*, dar, pe lângă sens,

¹ Din lat. *remediare, cum am spus în DR. II, p. 560. *Rășchiu* este lat. *re-suculare (sucula), despre care am vorbit într'o comunicare la „Societatea etnografică“ din Cluj și îl voi trata în altă parte, mai pe larg.

² Cf. CDDE ad. v.

³ V. dicționarele etimologice.

⁴ Cf. și S. Pușcariu *Et. Wb.* cit., ad. v.

⁵ V. acestea și în CDDE, 852..

și pentru că un derivat *îndărăță nu există astăzi, nici nu este amintit în vreun text vechiu. Acestea sânt fapte concrete și nu se poate trece peste ele, fără a le căuta o explicațiune.

În lat. se află un verb cu sensurile celui românesc și cu fonetism care explică grupul *-pt-*.

Este *rēdigo*, cu part. *redactum*, care înseamnă între altele, și „a alungă, a aduce, a respinge (îndărăt)“ ceva ori pe cineva, de ex. *redigere in castra* (Liviu) „a respinge, a alungă îndărăt, în lagăr“ (pe dușmani) etc.¹, sensuri care se lămuresc și prin cele ale verbului lat. de bază, *ago*.

Din *redactum* s'a format, ca la atâtea derivate din participii, un *redactare, care în rom. ajungea la *rădăptă-*rădăptu (a putut să existe odinioară și un part. *rădăptu < lat. *redactu*, devenit adverb.), care prin contaminare cu *îndărăt*, a devenit (în)*dărăptă* — *îndărăpt*.

Influența reciprocă a acestor cuvinte, înlesnită și de înțelesurile lor apropiate, a dus la nașterea formelor mixte: *îndără(p)t*, *îndără(p)tnic*, *îndărăptnic etc. etc., dintre care unele există și astăzi². Un mic amănunt neglijat, aici, grupul *-pt-*, neînsemnat în aparență, este adeseori mai aducător de lumină, decât șiruri întregi de alte fapte.

Vine acum la rând o altă întrebare pentru a completă cercetarea noastră. Ce se întâmplă cu (r)é, când urmează după o consonantă. Exemplele ce le avem vor arăta aceeași dezvoltare ca și pentru *r* simplu urmat de é.

Cazurile sânt următoarele:

1. *Pradă* (subst.) < lat. *praeda* (cu é deschis), *prăd*,-ez, (verb), inf. *prădă* < *praedo*, -are.

2. *Crăp*, *crăpi*, *crăpă*, *crăpă* < *crepare*. Exisă și forma *crep*, *crepă*, rezultată din vechiul *creapă*crép, care a devenit *creapă*-*crep*, prin metafoia întâmplată în special la subjonct. să *creape < *crepe* etc. Sânt însă regiuni, în Ardeal de ex., unde se mai vede urma vechei faze în forma care s'ar putea transcrie *creapă*-*cripă*. Aceste cazuri dovedesc că prefacerea lui é în *a* și *ă* se datorește

¹ Cf. și o trad. fr., în dicționare lat. fr., *redigere in castra* (Livius) „refouler, repousser (l'ennemi), dans le camp“; ~ *in hostes* (ibid.) „ramener (les soldats) au combat“.

² V. toate formele cunoscute, în *CDDE*, I. c. Cât privește înțelesul de „obstiné, entêté, rétif“ al lui *îndărăptnic*, v. Densusianu Hist. d. l. l. roum. I, 299.

acelorași cauze expuse mai sus, iar nu influenței analogice a infinitivelor unde *ę* devine aton¹. Analogia este fenomen des în vieța unei limbi, dar nu poate servi ori când la lămurirea faptelor care nu pot fi rezolvate momentan altfel. Din contră, în cazul nostru, având o suficientă indicațiune despre dezvoltarea lui *(r)ę > (r)ă, -ă*, recurgerea la ajutorul analogiei nu este de loc necesară. Aceasta, mai ales pentru motivul că subst. *pradā < lat. praeda*, ca ori ce subst., a avut o situație independentă în limbă și prin urmare și o dezvoltare proprie. Și mai evidentă reiese această explicațiune, făcând un paralelism între exemplele de mai sus și cele în care avem un *e* închis în aceeași situație ca a lui *e* deschis, adică după consonantă. Formele acestea prezintă păstrarea lui *e* întocmai ca și după *r* simplu. Astfel avem: *crista > creastă* (cu derivatele *crestă*, *crestătură* etc.); *cred*, a *crede* *crezut*, *credință*, *încrezător* etc.) din lat. *crēdo*; *cresc*, a *crește* (*crescut*, *crescător* etc.), din lat. *crēscō*.

Astfel, faptele discutate până acum sânt suficiente argumente pentru a întări explicațiunea ce am dat-o fenomenului pus aici în discuțiune².

*

Spiritul metodic, ajuns la concluziunea de mai sus, se întrebă în chip firesc, dacă nu mai sânt în limbă și alte elemente lexicale ori de altă natură, rămase neexplicate până acum și care s'ar putea soluționa de astă dată prin „legea“ fonetică (noi azi am zice mai bine *constatarea* de ordin fonetic), enunțată în cele precedente.

O reviziune a unor elemente, socotite latine în limba noastră, fără a fi primit încă deslegarea etimologică definitivă, scoate ușor la suprafață câteva cazuri care intră în vederile noastre.

¹ O. Densusianu Hist. d. l. l. r. II, p. 23.

² Forma *prēot < prēbiter, -erum*, cu *ę* deschis e singura care se abate dela concluzia noastră.

Presupunerea din *CDDE* că ar fi intrat mai târziu în limba noastră nu este, *cred*, un motiv ca să-l fi depărtat de a ajunge la **prăut*. Mai curând, fiind un singur caz, trebuie să admitem că a avut un *e* închis, cum arată și formele romanice (în special it. *prete* și sp. *preste* pretind numai *e* închis). În acest caz nu *praeberē*, cum se admite de obicei, ci un alt cuvânt a influențat pe mai vechiul *prēsbyter* (să fie *prēcare*? Legătura între aceste noțiuni mi se pare mai firească, decât cealaltă).

Iată-le :

1. dr. **arăt**, **arătà** (cf. v.-rom. *arrētu*, *arreată*)¹; arom. *arăt*, istrorom. *arətu*.

2. dr. **răbd**, **răbdà** (cf. v.-rom. *rrēbdu*, *rrebdà* etc.), arom. *arāvdu*.

3. arom. **arāpu**.

Cei doi termeni dintâiu sânt din elementele cele mai vitale ale limbii române. De aceea merită o deosebită atențiune.

Aceste cazuri le vom cercetă pe rând, ocupându-ne întâiu de sensul lor și de atmosfera semantică în care pot fi puse, cea mai bună cale, după mine, de a ajunge să întrevezi adevărul, în studii etimologice.

Arătà înseamnă : „faire voir, montrer, réveler, présenter, faire un signe (vers), indiquer ; manifester, témoigner, démontrer, exposer ; désigner ; avoir une mine (bonne, mauvaise), avoir l'air (l'apparence) ; paraître ; se montrer“ Reflex : „se montrer, se faire voir (*a se arătà*) ; avoir une vision“ (comp. „a i se arătà cuiva ceva“, „a i se arătà în vis“).

Toate aceste sensuri sânt ilustrate pe larg, cu exemple, în *Dicționarul Academiei Rom.* și nu cred necesar să le mai repet aici.

Atrag atențiunea însă asupra derivatelor, al căror sens duce la un prototip de la care credem că se poate porni pentru explicarea lui „arătà“ (v. mai departe terminii „figură, față, visum“ etc.).

Astfel derivatele : arătare „apparition, fantôme, vision monstre“ (comp. în special „la arătare“ = „pe față“ în fraza *Domnul la arătare veni-va*, din Biblia 1688). Sensul de „apariție“, „vedenie“ se întâlnește în textele vechi (comp. și *Arătarea Domnului* „ἐπιφάνεια“). Sensul de *chip*, *înfățișare*, *aspect*, *fenomen* se întâlnește în Varlaam, Neculce etc. Cantemir traduce chiar pe *arătare* cu „monstru“.

În fine este de reținut derivatul *arătos* „imposant“, „chipeș“, „de belle prestance“, „cu înfățișare măreață“ (și în texte vechi)².

Să încercăm să strângem într'un ciclu o sumă de termeni, care cuprind, mai aproape sau mai depărtată, ideea de „a arătà, a comunica, a face să se vadă ceva“. Un ce vizibil, ochilor fizici

¹ Cf. aceleași texte din s. XVI, în care am întâlnit *inderretu* și în care se găsesc de altfel toate exemplele dacorom. ce le vom studià mai departe. Trimiterea la aceste texte va aveà deci aceeași valoare pentru toate cazurile, în ce privește pe *r+ē*.

² V. și alte exemple în *Dicț. Acad.* ad. v.

sau minții, poate să se producă, să emane de la un obiect concret, din afară, sau numai de la o imagine, o idee ivită în conștiința cuiva.

Limba vine să exprime aceste fenomene, printr'un cuvânt, prin care omul le comunică unul altuia. Comunicarea aceasta se poate face și printr'un semn (cu degetul, mâna, ochiul, capul etc). Uneori poți ceti gândul sau starea sufletească a cuiva după față (comp. „arată rău, arată bine“, „face fețe-fețe“, „se arată dușmănos“ — ceea ce se poate manifesta prin vorbe și prin înfățișarea, încruntarea figurii).

Figura omului deci poate fi punct de plecare pentru nașterea unui termen care să exprime ceea ce se vede, apare „pe față“, din sufletul cuiva, sau pur și simplu pentru a indica o apariție reală de om (comp. „X e o figură cunoscută“, „au intrat niște figuri necunoscute“), apoi de orice lucru vizibil, în urmă poate avea și numai sensul de simplă „vedenie“, ori „vis“, comp. („chip, a închipui“).

În adevăr, ideea de a *arătă*, cu toate sensurile ce le-am spus la locul său, se poate exprima prin două tipuri mai însemnate în limbile indoeurop. și romanice. Astfel dintr'o bază indoeurop. **deik-* „*zeigen*“ > lat. germ. „sagen, mit Worten auf etwas hinweisen“ etc. rezultă familia (*in*)*dico*, *index*, gr. *δείχνω* „*zeigē*“ etc. etc. (Walde Wb., ad. v.)¹.

O altă serie de termeni pornesc de la ideea de „figură-față-vedenie“: 1. lat. *monstrum*, *monstrare* (> fr. *montrer*, it. *monstrare*, rom. *mustră*, cf. și arom. „*țe-arăt*“, cu sens de amenințare, ca și în dacorom. „*ți-arăt eu!*“);

2. *Figura* > it. *figurarsi* (comp. rom. *chip* > închipui, închipuire);

3. *Visum* > it. *viso* „față“, rom. *vis*, fr. *visage*, *envisager*, *viser*, *a visă*; rom. *față*, *a (se) înfățișă* (ca și „a arătă, — a se~“); germ. *Bild*, cu derivatele *bilden* etc; *erscheinen* etc.

4. *Forma* (corp, figură) din care rezultă „a înformă“ (la noi neologism) în limbile romanice;

¹ De aceea m'am gândit un moment la gr. *ῥήτωρ*, în legătură cu ideea de a vorbi. Dar nu există o formă în gr. care să ne poată înlesni și foneticește deslegarea problemei. Apoi, rom. „a arătă“, prin sensurile lui se deparțează mult de la ideea de „a spune, a vorbi“. Arom. *arăt* „ameninț“ aduce aminte de expresii ca „fac urit, mă uit urit, mă încrunt“, „e groaznic la vedere“ etc.

5. V.-gr. *φάινωμαι* cu toate derivatele.

Prin urmare ideea de „a (se) arăta“ pornește în atâtea cazuri de la cea de „chip, figură, vedenie (ce se vede)“. De aceea putem urmări și cuvântul rom. pe același drum, căutându-i un prototip identic ca sens.

În latină nu s'a găsit nimic care să poată explica definitiv forma românească.

Există însă în v.-gr. un cuvânt cu sensurile exemplelor citate mai sus. Indreptarea cercetărilor lexicale spre limba greacă, nu mai poate, cred, părea surprinzătoare după cele ce am arătat, în special în *DR.* III, pp. 582 sqq.

Cuvântul v.-gr. *ῥέθος* „membre“ și prin ext. „corpul întreg“, apoi „visage, air, aspect“¹, are exact înțelesurile de la care am văzut că pornesc terminii care designează ideea de „a arăta“ cu nuanțele inerente acesteia. Acest element **rētu-* a putut exista ca atâtea altele, în latina vulgară din Balcani și de la Dunăre.

Din punct de vedere formal, fie că admitem prefixul *ad-*, fie că plecăm de la un simplu derivat *rêtare ajungem la *ar/retà* (cf. v. dacorom. *arretu* din textele s. XVI) și apoi *a(r)rătà*, iar la prezent *arăt, arăți, arătă*² (comp. *îndărăt, dea'ndarătele, cerășă, cerăș, cerăși* etc.).

Dovada cea mai puternică pentru susținerea acestei etimologii, în afară de sensuri și de ciclul semantic menționat la începutul acestei cercetări, este derivatul *arătós* „chipeș, zdravăn, impozant“. Derivatele adjectivale în *-osus* se formează, de obicei, de la substantive, precum *flocos, friguos* etc. și mai ales echivalentul morfologico-semantic al lui „arătós“, *frumos* < lat. *formosus* (< *forma*).

A trebuit să existe deci în lat. vulg. și în străvechea românească subst. *rētu, cu sensul de „față, figură, chip, mină“ etc., din care apoi, după paralelismul celorlalte cazuri analoge, s'au născut derivatele *a arătà, arătós* etc.³

¹ Cf. A. Bally, *Dicț. gr. fr; Thes. linguae gr.* dă exemple în care are sensul de *facies*.

² În *Dicț. Academiei* se observă că trebuia să avem *arăt, *arăți, *arête*. Forma *cerăș* dovedește puțința menționării lui *(r)ă* în situațiile citate.

³ Celelalte etim.: *elatare* nu merg fonetic (comp. v.-rom. *arretu* și REW. ad. v.), *ad-repto (: *reputo*), *arrecto (: *rectus*) nu merg nici ca sens nici ca formă (păstrarea lui *-pt-* în *drept* < *directus* e concludentă) cum arată Tiktin, *Dicț.*, ad. v., unde se examinează toate propunerile de mai sus. Nici *ad-reitterare nu merge ca sens (dat de I. A. Candrea, *Ps. Sch.*).

Celălalt element *răbd*, *răbdă* (v.-rom. *rrebd* etc.) înseamnă în genere „patienter, tolérer, supporter, souffrir“ (cf. Damé, Dicț.). Tiktin dă următoarele: 1. ertragen, aushalten; 2. dulden, leiden zulassen, II intr. Geduld haben¹, III *a se răbdă*², sich von etwas zurückhalten, sich enthalten (comp. *Leșii nu se răbdau, ce adese intrau în țară* NC.² I, 193, unde se vede sensul de „a se stăpâni“)³.

Di Herzog a înlăturat o greutate din situația fonetică a lui *răbdă*, explicând logic dezvoltarea grupului *-bd-* din lat. *-gd-*, după paralelismul *-ct-*, *-cs-*, > *-pt-*, *-ps-* (DR. I, p. 375).

În privința semantică însă, lat. *rigidus*—**rigidare* nu mulțumește de loc, fiindcă zisul cuvânt lat. înseamnă „țeapăn, vârtos, înghețat, aspru“ (cf. „*rigidum frigus*“) și cu aceste semnificațiuni a continuat în it. *reddo*, fr. *roid*.

*Rig(î)dare, cum indică și celelalte limbi romanice, de care trebuie să ținem seamă, ar fi însemnat în rom. „a înțepeni, înlemni“ (de frig), cum dovedește de altfel însuși verbul de bază lat. *rigeo* „a se înțepeni, încremeni, îngheță“ (comp. și *rigor* „înțepeneală, frig, îngheț“, după care s'a format de sigur și *răcoare* < **recor*, *-orem*, din *recens*).

Din punct de vedere fonetic, ținând seamă de vechea pronunțare a lui *r̄*- inițial, am putea presupune că s'ar fi putut ajunge la *rēbdu*, *răbd*, *răbdă* și cu (*r*)e închis, cum este în *rigidus*.

Limba it. ne înlesnește însă deslegarea problemei, fiindcă are verbul *reggere* < lat. *rēgere* cu sensurile „tener su, susținere, suportare, rezistență; guidare, guvernare“. Expresii ca „*reggere al asalto, al urto, al freddo, al caldo, al vento*“ etc. duc de-a dreptul la rom. „*răbdă la (de) frig, cald*“ etc.⁴. Aceste accepțiuni le are și rom. (a) *răbdă*, iar nuanțe de sensuri rom. sânt prea ușoare de închipuit pentru ca să mai insistăm asupra lor.

În adevăr *rēgere* din care derivă it. *reggere* înseamnă și „a conduce, a cârmui, stăpâni“ de unde ușor s'a ajuns la cele

¹ Comp. „a-i răbdă cuiva“, „a-i tolera“.

² Egal cu „a se stăpâni“.

³ Tiktin dă și formele: v.-rom. *rebdă*; mold. v. și nou *răbd*, *răbzi*, să *răbde*; v.-rom. *rebd*, *rebzi*, *reabdă*, să *rebde*.

⁴ Comp. și *reggere dalla fame, dalla sete* (a răbdă de foame, de sete); *Non mi regge il cuore, l'animo...* (rom. *nu mă răbdă inima...*) etc.

de „a (se) stăpâni, tolera, suferi, suportă (cf. *regibilis* „docile“, „care rabdă“), pe care le are cuvântul românesc, alături de cel italian.

În ce privește derivarea cu sufixul *-īdus*, *-īdare* aceasta s'a întâmplat ca și la „rīgeo—rīgīdus“. Dezvoltarea lui *ē* deschis după *r* (*Īebdu*, *Īeabdă*, *rabdă* etc.) s'a făcut întocmai ca în cazurile tratate până acum.

*

Mai rămâne să ne ocupăm de arom. *arāpu*, susceptibil și el de aceeași dezvoltare fonetică. Un prototip cu *(r)ě-*, în silaba inițială se impune prin urmare și pentru *arāpu* (cf. arom. *arāte* < *rēcens*). Sensul arom. *arāpu* „suiș, urcuș“, a putut fi acela de „pantă repede“, „coastă greu de suit“. Acest sens îl are lat. *rēpens*, care ca și *rēcens*, *serpens*, a ajuns în lat. vulg. la **rēpes*, de unde în arom. *arāpe* și *arāp*, refăcut dintr'un plural **arāchi* (comp. *birbec* pentru **birbețe*, *puric* etc.). Vechiul plural arom. se vede de altfel în derivatul *arāchiș* „alunecuș“ (dat de dicționarele aromâne), adică pantă pe care poți repede aluneca sau „merge târâș“ la vale (comp. dacorom. *răpăgă*, mai departe), mai ales când e cu zăpadă și gheață.

Cuvântul *arāpu* trebuie pus în ciclul altora cu sensuri analoge și anume: arom. *arāpădzină*, *arēpit* „povârniș, răpă“ (v. Capidan, *Raport. alb.-rom* DR. II, 517 sqq; unde se derivă *arāpu* din *rīpa*). De asemenea alb. *Īepjete*, *repite* (gheg.) „steiler, abschüssiger Ort“ nu poate fi decât tot lat. *rēpe(n)s*, atras în categoria subst. în *-es*, *-ītis* (comp. *fomes*, *fomītis*). Și lanțul de fapte, urmărind mai departe problema, mai dă la iveală o verigă în dacoromână.

Aceasta este *rāpăc*, *-ăg* (*răpăgă*) cu sensul de „a se da cu sania pe coastă de vale“¹, „a aluneca, a cădea“. Sensul din urmă îl întâlnesc în „Povestiri de pe Dealuri“, de C. Boureanu, p. 89: „Calea treceă pe deasupra unei rupturi [de deal]. Și datul s'a împlinit! Calul mi-a *răpăgat*. S'a prăvălit. Când l-am ridicat, piciorul îi eră zdruncinat“. E vorba de alunecarea și căderea calului pe un deal abrupt.

¹ Com. de dl C. Lacea (în ținutul Brașovului). Dl Pușcariu în *Et. Wb.*, ad. v. îl traduce prin „schnellen“. Trebuie să recunoaștem că d-sa s'a apropiat de adevăr, punându-l în legătură cu *rapidus* și propunând un **rapigo*, cu schimb de sufix. Formele arom. și alb. arată însă mai firească legătură cu *rēpe(n)s*.

Ca derivațiune *răpăg*, -c, (a) *răpăgà* poate fi sau un **rēpīco* (din *repe*s cu sufixul -*icare*, -*igare*, comp. *caballicare*, *carricare*, *arboricare* etc., cu corespondentele romanice în *REW.*) sau un **rēpīto*, -are (cu schimb de sufix) din un acuzativ **rēpītem*, care a putut să existe în latina vulg. balcanică, de oare ce s'a păstrat în albanezul *repīte*.

Forma arom. *repit* cu același înțeles ca cea din alb. este un împrumut venit de la aceasta, cum crede d. Capidan (*DR.* II, 517 sqq.)¹.

Iată cum, prin elucidarea unui fenomen fonetic, poate fi lămurită originea atâtor elemente lexicale, rămase până acum obscure, sau greșit interpretate².

G. Giuglea.

---

¹ Pentru sensul de „povârniș, coastă repede”, „Abhang” etc. comp. cazurile date de *REW.* la cuvântul *rapidus*. În ce privește lat. *rēpens* el poate sta în legătură cu gr. *πέπω* în care se cuprinde și ideea de „înclinare” care duce la cea de „pantă” (: *pendita*).

² Această problemă a fost tratată și într'o comunicare ținută la Congresul filologic din București (1925).